

Симеон Антонов / Symeon Antonov

НЕИЗВЕСТЕН ПРЕДСТАВИТЕЛ НА ААРОНОВЦИ  
ОТ КТИТОРСКИЯ НАДПИС НА ЦЪРКВАТА Св. ЙОАН  
ПРЕДТЕЧА НА СКАЛАТА В ТРАПЕЗУНД?

An Unknown Member of Aaronios Family from  
the Founder's Inscription of the Church of *St John Prodromos  
tes Petras* in Trebizond?

**Summary:** The present paper deals with a certain Theodosios Aaron, who seems to have gone almost unnoticed by the researchers. He is known from a donor inscription for the church of St John Prodromos tes Petras in Trebizond dated in 1306. In present days neither the church, not the inscription has survived.

The author examines the possible relation between this Theodosios and the family which descended from Aaron, one of tsar John Vladislav's sons. His *cursus honorum* is well known and was almost exclusively connected with the Byzantine East. So were some of the later family members, mentioned in the complete text. We could assume that by that time a branch of Aaronioi was established in Trebizond and that Theodosios was its distant heir in the beginning of the 14<sup>th</sup> c.

The promoted hypothesis is rather new, but it needs more sound evidence in order to be proven, which, unfortunately, we lack at the moment.

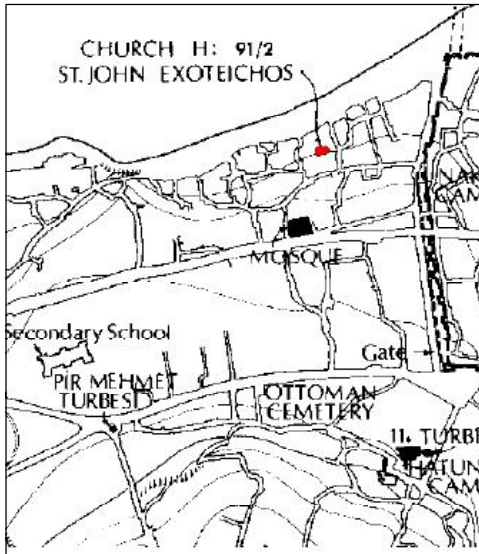
**Key words:** Theodosios Aaron, Bulgarian aristocracy in Byzantium, Trebizond, Byzantine epigraphy.

Настоящият материал има за цел да насочи вниманието към един досега непубликуван в българската историография епиграфски паметник, който би могъл да хвърли известна светлина върху един от знатните родове от български произход във Византия – този на Аароновци – през ранния XIV в.

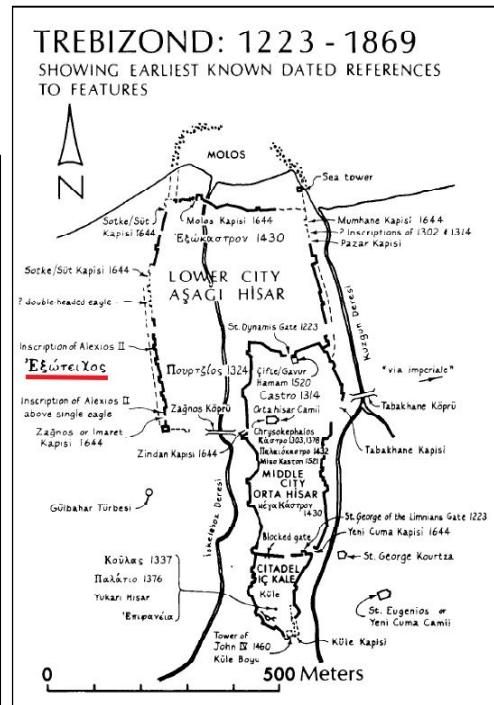
Надписът се е намирал в църквата *Св. Йоан Предтеча на Скалата* (*τῆς Πέτρας*), разположена на 150 м на запад от долния град на Трапезунд, в квартала *τὰ Ἐξώτειχα* (обр. 1). Върху нея през 1856 г. е издигнат храмът *Св. Йоан Екзотихос* (обр. 2), а днес там се намира начално училище. Поради горепосочените причини нямаме никаква индикация за плана на първоначалната църква<sup>1</sup>.

Самият епиграфски паметник също е изгубен. Той е бил връзан върху каменна плоча и е имал следните размери: височина – 0.30 м и дължина – 1.59 м. Височината на буквите варира между 0.025 и 0.03 м<sup>2</sup>.

Текстът на надписа е структуриран в девет реда. Той гласи<sup>3</sup>:



**Обр. 2.** Карта на квартала *τὰ Ἐξώτειχα* с отбелязана църквата *Св. Йоан Екзотихос* (по **Bryer, A., D. Winfield.** *The Byzantine Monuments...*, 396, map III).



**Обр. 1.** Карта на Трапезунд (след 1223 г.) с отбелязан квартал *τὰ Ἐξώτειχα* (по **Bryer, A., D. Winfield.** *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos (DOS, XX)*, vol. 1. Washington, D.C., 1985, 194, fig. 42).

1 + Τουτος [τοπ]ος εν ω εκτησθη ο αγιος Ιω̄ ο της Πέτρας και ηχεν το ο Καμαχενος ο κυρ Θεοδωρος απε την κηρα Ερήνη την Τζανη[η]-

2 τησαν τήν [α]φεντου και απο τον αδελφων του τών Καμαχενόν ης αγοράν εις τους εξης και απαντα και ευτασαν

3 διο πεδ[ι]α ο κυρ Γρηγορίος και ο κυρ Νικήτας και [επο]υλησαν τω εμέν παπάν Βασιλειν τών Θαθαλανων καθος και η

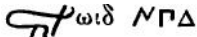
4 το εις τους εξής και απαντα. Ανατολῆν και [δ]υσην ουργι[α]ς τρις και σπιθαμάς τρις αρτων και μενσιβρία ουργίας ιβ̄·

5 και μαρτήρων τών εκησαι τηχοντων η δουλη του αγίου ημῶν αυθεντου και βασιλέος του μεγάλου κομνηνοῡ

6 Θεόδωρος ο Τζανιχίτες και Γρηγορηου του Καμαχενος̄ του εξ[α]δέλφου αυτου και Γεωργιου του Τορκοπουλου

7 και **Θεοδοσι του Ααρων** και Θεοδωρου του Λάτζη και ετερ[ω]ν πολ[ω]ν μαρτήρων.

Και εκτησθη εκ βοθρου και εισθορησθη

8 ο [ν]αος του [τ]ιμιου προφήτου προ[δ]ρ[ο] (μ)ου βαλπησ[του] Γῶ της πέτρας  
ἐξ επιτροπης καὶ μόχθου ιεμου ιεροῦ Βαρνα-  
9 βα τη επονιμία Θαθα[λαν]ου Ετους 

Надписът е на простонароден гръцки. Състои се от две части: в първата е вмъкнато в съкратен вид съдържанието на документ за покупката на земята, върху която е построен храмът, докато втората е ктиторски надпис за строежа му. Инициативата за издигането на *Св. Йоан Предтеча на Скалата* принадлежи на Василий Таталан (Βασίλει(ο)ς ὁ Θαθαλανος), когото в края на надписа срещаме вече с монашеското му име Варнава (Βαρνάβα(ς))<sup>4</sup>.

Около датировката на надписа има спорове. Ф. Успенски го датира в началото на XIII в.<sup>5</sup> Неговото разчитане на годината обаче понастоящем е отхвърлено. Според Г. Мийе тази част на надписа се разгръща като *ζωιδ' ἰνδικτιῶνος δ'* (6814, индикт IV = 1306 г.) и към това разчитане се придържам и аз<sup>6</sup>.

Тази датировка поставя изграждането на храма във времето на трапезундския император Алексий II Мегалокомнин (1297–1330). Неговото управление е едно от най-продължителните и междуременно – най-успешните в историята на миниатюрната понтийска империя. Това се отнася както до относителната политическа стабилност, така и до културния разцвет, свързан с имената на астронома Григорий Хониад и ретора Константин Лукитис<sup>7</sup>.

За нас основен интерес представлява споменатият в седми ред на епиграфския паметник Теодосий Аарон (в оригиналния текст – в преиначена генетивна форма като *Θεοδοσι του Ααρων* от Θεοδόσι(ο)ς ὁ Ἀαρών)<sup>8</sup>, който присъства в качеството си на свидетел (μάρτυρος)<sup>9</sup> по покупко-продажбата на земята. За това, че Аарон е родово, а не бащино име, загатва обстоятелството, че употребените редом с него имена са съставени по схемата *лично+родово име*. Нито едно от споменатите на второ място имена не може в никой случай да изпълнява функцията на патроним и да води произхода си от друго лично име. Изключение е само името Аарон, което също обаче, макар и с известни резерви<sup>10</sup>, би трябвало да се приеме за родово, изхождайки от използваната в другите четири случая схема.

Известният ни род Аароновци води началото си от прочутия Аарон, син (вероятно трети) на българския цар Йоан Владислав (1015–1018). През XI и началото на XII в. представители на рода заемат високи позиции в ромейската войска и провинциална администрация и редом с това стават собственици на някои от най-издигнатите по това време титли в ранговата йерархия на империята. След началото на XII в. обаче те постепенно започват да изчезват от изворите. Спорадичните сведения за Аароновци в периода от втората половина на XII до края на XIV в. са твърде кратки и в повечето случаи – несигурни<sup>11</sup>.

С Понта не може да се свърже нито един от познатите ни представители на рода. Най-близо до този географски ареал се намира споменатият вече Аарон. Кариерата му на изток започва като катепан на Васпуракан<sup>12</sup>, като

вероятното в това си качество той участва в битката със селджуките при Капетру (1048 г.)<sup>13</sup>. От по-късен период той е засвидетелстван на печати като *Аарон, магистър и дук на Ани и Ивирия*<sup>14</sup> и *магистър и дук на Велика Армения*<sup>15</sup>. В периода от около 1048–1049 г. до не по-късно от 1057 г. той е пребивавал в Ани, за което свидетелства също и един надпис от там. По времето на Исаак I Комнин (1057–1059) Аарон е за кратко отново на Изток – този път последователно като дук на Едеса и дук на Месопотамия<sup>16</sup>.

Освен Аарон в някакъв етап от живота си на Изток са се подвизавали още няколко представители на рода:

1) Теодор, вероятно син на Аарон, управител на Тарон (на запад от езерото Ван), загинал през 1055–1056 г. в битка със селджуките<sup>17</sup>;

2) известен само с името Аарон представител на рода, който в 1112 г. е бил управител на Месопотамия (с ранга на дук), вероятно под византийски сюзеренитет, макар и това да не може да се приеме за сигурно<sup>18</sup>;

3) Радомир Аарон, вероятен син на Аарон и внук на Йоан Владислав, изпълнявал длъжността на дук, но неизвестно къде и на какво. Някои изследователи са склонни да видят в него управителя на Месопотамия (№ 2) или предполагат, че също е командвал контингент от ромейската войска на Изток<sup>19</sup>.

Възможно е Теодосий Аарон от надписа да е далечен потомък на един от споменатите четирима представители на рода, чието пребиваване в източните провинции на империята за известен период от време се смята за сигурно. Съществува и вероятността той да води произхода си от друга издънка на Аароновци, за която нямаме никакви сведения, тъй като присъствието на последните трима на Изток е краткотрайно и е свързано с изпълнението на определени служебни задължения, които имат по същество временен характер. Предвид голямата хронологическа „пропаст“, всеки един опит за по-точно отъждествяване обаче е обречен на неуспех, а възможността разглежданият персонаж да няма никаква връзка с известния род Ароновци също не е за пренебрегване.

Ако се съди по споменатия в надписа Теодосий Аарон, статутът на трапезундските Аароновци (независимо дали става дума за известните потомци на Комитопулите или не) в началото на XIV в. не може да бъде сравнен с този на други два рода, които срещаме в надписа – тези на Цанихити и Камахени. Техни представители са известни от *Трапезундската хроника* на Михаил Панарет<sup>20</sup>, както и от различни документи, като родовете им имена произхождат от названията на наследствените им крепости – съответно Цаниха и Камаха<sup>21</sup>. Надписът от *Св. Йоан Предтеча на Скалата* е техният „дебют“ в изворите<sup>22</sup>.

За по-високия им социален статут говорят и някои части от надписа. Така например, в пети и шести ред Теодор Цанихит и неговият братовчед Григорий Камахен (*Θεόδωρος ο Τζανιχίτης καὶ Γρηγορίου του Καμαχενοῦ του εἰσαδέλφου αὐτου*) са наречени „раби на нашия свят владетел и василевс Мегалокомнин (Алексий II)“ (*ἡ δουλὴ του αγίου ημιῶν αυθεντου καὶ βασιλέος*

του μεγάλου κομνινοῦ). Показателни за това са и учтивите форми κυρ/κῆρα, които обикновено придружават личните имена на Цанихити и Камахени.

Оскъдността на сведенията от разгледания епиграфски паметник не дава възможност за много и сигурни заключения относно личността на Теодосий Аарон. За неоспоримо може да се смята единствено твърдението, че той е бил със статут на свободен поданик на трапезундския император, в противен случай призоваването му като свидетел по закупуването на парцела изглежда неестествено и дори невъзможно. Вероятно Теодосий Аарон е бил представител на дребната аристокрация на Трапезунд, приел монашеска схима преди изписването на надписа. Към последното насочва значително по-честата употреба на името Теодосий като монашеско, отколкото като светско в средно- и особено в късноримския период<sup>23</sup>. Можем да предположим, че неговото рождено име е било Теодор, поради практиката при замонашване да се избира име, започващо със същата буква (в случая – Θ). Споменаването на родовото име, въпреки монашеския статут<sup>24</sup>, както и хипотетичното светско име, се явяват косвени доказателства, че той може би е бил далечен потомък на известния и знатен през XI – началото на XII в. род на Аароновци<sup>25</sup>, тъй като името Теодор, както вече беше посочено, е засвидетелствано сред сигурните представители от XI в., а печатите на основателя на рода неизменно носят образа на св. Теодор<sup>26</sup>. Също така по всяка вероятност, предвид разположението на църквата *Св. Йоан Предтеча на Скалата*, той е пребивавал в Трапезунд или близката му околност.

Във всеки случай обаче, предвид употребената форма на името му, както и на географската близост с по-ранни представители на рода, присъствието му в разгледания епиграфски паметник позволява да се предположи с известна степен на вероятност съществуването на разклонение на Аароновци в Трапезунд към началото на XIV в., като се допълни по този начин териториалното разпределение на рода. Теодосий Аарон се вписва добре в контекста на другите представители на този знатен ромейски род от български произход в периода втората половина на XII–XIV в., за които сведенията са също толкова оскъдни и/или несигурни. Едно бъдещо проучване на документалния материал от района на Понта евентуално би позволило с по-голяма точност да се установи мястото и ролята на Аароновци в живота на Трапезундската империя, а вероятно и техният произход.

## БЕЛЕЖКИ/NOTES

<sup>1</sup> **Bryer, A., D. Winfield.** The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos (DOS, XX), vol. 1. Washington, D.C., 1985, p. 228.

<sup>2</sup> **Millet, G.** Inscriptions byzantines de Trébizonde. – BCH, 20, 1896, p. 496; **Успенский, Ф. И.** Очерки истории Трапезундской империи. Санкт-Петербург, 2003, Приложение I; **Bryer, A., D. Winfield.** The Byzantine Monuments..., p. 228.

<sup>3</sup> Тъй като не разполагам с факсимиле или фотография на надписа, привеждам текста му без корекции според възможно най-доброто достъпно ми издание – това на Г. Мийе (**Millet, G.** *Inscriptions byzantines...*, 496–497).

<sup>4</sup> **Millet, G.** *Inscriptions byzantines...*, 497–498; **Успенский, Ф. И.** *Очерки истории...*, Приложение I.

<sup>5</sup> **Успенский, Ф. И.** *Очерки истории...*, Приложение I.

<sup>6</sup> **Millet, G.** *Inscriptions byzantines...*, p. 497; **Bryer, A., D. Winfield.** *The Byzantine Monuments...*, p. 228. Самото споменаване на знатните родове на Цанихити и Камахени насочва към XIV в. В *Трапезундска хроника* на Михаил Панарет техните имена се срещат за първи път в средата на века във връзка с участието им в гражданската война след смъртта на Василий I (†1340) (виж: **Михаил Панарет.** *Трапезундская хроника.* Прев. А. Хаханов, Москва, 1905, § 10).

<sup>7</sup> **Talbot, A.-M.** Alexios II Komnenos, emperor of Trebizond. – In: ODB, vol. 1, New York/Oxford, 1991, p. 64; **Rosenqvist, J. O.** Byzantine Trebizond: A Provincial Literary Landscape. – In: *Byzantino-Nordica 2004: Papers Presented at the International Symposium of Byzantine Studies Held on 7-11 May 2004 in Tartu, Estonia, Tartu, 2005*, 39–41.

<sup>8</sup> За просопографска справка вж. PLP, 91004 Ἀαρὼν Θεοδοῦσης (Aaron Theodoses). Той не присъства нито в просопографското изследване на В. Лоран за Аароновци (**Laurent, V.** *La Prosopographie de l'empire byzantin. Plans et travaux. Appendice – La famille byzantine des Aaron et ses homonyms.* – *ÉO*, 33, 1934, 385–395), нито в просопографския каталог към монографията на Ив. Божилов за българите във Византийската империя, вероятно защото самият Теодосий е засвидетелстван в друго политическо формиране, а не в самата Византия (**Божилов, И.** *Българите във Византийската империя.* София, 1995).

<sup>9</sup> В оригиналния текст с *η* вместо *υ*. В целия надпис изобилства от случаи на подмяна на гласни и двугласни, произносими като [и], показателни, от една страна, за динамиката в развитието на говоримия гръцки, а от друга – за грамотността на автора.

<sup>10</sup> Става дума за възможността и

Омето на въпросния Ааронов род, част от който е бил Теодосий, да води началото си от патроним, преминал при следващите поколения във фамилно име.

<sup>11</sup> **Laurent, V.** *La Prosopographie de l'empire byzantine...*, 394–395; **Kazhdan, A. P.** Aaronios. – In: ODB, vol. 1, New York/Oxford, 1991, p. 1; **Божилов, И.** *Българите...*, 74–75, 241–248; **Павлов, П.** Арон. – В: *Кой кой е в средновековна България*, София, 2012, 50–51; **Павлов, П.** Аронци. – В: *Кой кой е в средновековна България*, София, 2012, с. 52.

<sup>12</sup> **Zacos, G., J. W. Nesbitt.** *Byzantine Lead Seals*, vol. 2. Bern, 1984, № 352.

<sup>13</sup> **Schlumberger, G.** *L'épopée byzantine a la fin du dixième siècle*, III partie. Paris, 1905, 554–564; **Vryonis Jr., S.** *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century.* Berkley, 1971, 86–87.

<sup>14</sup> **McGeer, E., J. Nesbitt, N. Oikonomides.** *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, vol. 4 – The East. Washington, D.C., 2001, № 75.1.

<sup>15</sup> **Шандровская, В.** *Неизвестные печати Аарона, магистра и дуки Иверии и Великой Армении, и преедра и дуки.* – СГЭ, XXXVII, 1973, с. 61.

<sup>16</sup> **Laurent, V.** *La Prosopographie de l'empire byzantine...*, p. 392; **Kazhdan, A. P.** Aaronios, 1; **Божилов, И.** *Българите...*, 241–243; **Павлов, П.** Арон, 50–51.

<sup>17</sup> **Laurent, V.** La Prosopographie de l'empire byzantine..., p. 394; **Kazhdan, A. P.** Aarónios, 1; **Божилев, И.** Българите..., с. 247; **Павлов, П.** Теодор Арон. – В: Кой кой е в средновековна България, София, 2012, с. 644.

<sup>18</sup> Става дума за това, че към началото на XII в. районът може и да е бил под властта на селджуците, а Едеса и околностите ѝ са част от кръстоносното Едеско графство (за този Аарон вж. **Laurent, V.** La Prosopographie de l'empire byzantine..., p. 393; **Kazhdan, A. P.** Aarónios, p. 1; **Божилев, И.** Българите..., с. 244; **Павлов, П.** Арон, с. 51).

<sup>19</sup> **Laurent, V.** La Prosopographie de l'empire byzantine..., p. 395; **Kazhdan, A. P.** Aarónios, p. 1; **Божилев, И.** Българите..., 246–247; **Павлов, П.** Радомир Арон. – В: Кой кой е в средновековна България, София, 2012, p. 572.

<sup>20</sup> **Михаил Панарет.** Трапезунтская хроника, § 10, 13, 14, 17.

<sup>21</sup> **Millet, G.** Inscriptions byzantines..., p. 499; **Успенский, Ф. И.** Очерки истории..., Приложение I.

<sup>22</sup> **Bryer, A., D. Winfield.** The Byzantine Monuments..., p. 228.

<sup>23</sup> За периода XI–XII в. съотношението между употребата на името Теодосий при светски лица и представители на черното духовенство е приблизително 1:3 в полза на монасите (PBW). През късновизантийския период съотношението е още по-категорично – повече от 1:10 (PLP).

<sup>24</sup> Това говори недвусмислено за разпознаваемостта на въпросното родово название. При монасите обичайно се посочва само името, прието след подстригането, тъй като този акт е разглеждан като начало на нов живот (виж: **Cheyne, J.-C.** Aristocratic Anthroponymy in Byzantium. – In: The Byzantine Aristocracy and Its Military Functions, Aldershot, 2006, III, 23–25.

<sup>25</sup> Ако приемем, че Теодосий Аарон се е причислявал към аристокрацията на империята, то твърдението на Ф. Успенски, че става дума за еврейин, може да бъде отхвърлено, както и до голяма степен изобщо възможността той да има еврейски произход (виж: **Успенский, Ф. И.** Очерки истории..., Приложение I).

<sup>26</sup> **Йорданов, И.** Корпус на печатите на средновековна България. София, 2001, 186–190.

## ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

**Божилев, И.** Българите във Византийската империя. София, 1995 [**Bozhilov, I.** Balgarite vav Vizantiyskata imperija. Sofia, 1995].

**Йорданов, И.** Корпус на печатите на средновековна България. София, 2001 [**Jordanov, I.** Korpus na pechatite na srednovekovna Balgarija. Sofia, 2001].

**Михаил Панарет.** Трапезунтская хроника. Прев. А. Хаханов, Москва, 1905 [**Mihail Panaret.** Trapezundskaja hronika. Trans. A. Hahanov. Moskva, 1905].

**Павлов, П.** Арон. – В: Кой кой е в средновековна България, София, 2012, 50–51 [**Pavlov, P.** Aron. – In: Koj koj e v srednovekovna Balgarija, Sofia, 2012, 50-51].

**Павлов, П.** Ароновци. – В: Кой кой е в средновековна България, София, 2012, с. 52 [**Pavlov, P.** Aronovtsi. – In: Koj koj e v srednovekovna Balgarija, Sofia, 2012, p. 52].

**Павлов, П.** Радомир Арон. – В: Кой кой е в средновековна България, София, 2012, с. 572 [**Pavlov, P.** Radomir Aron. – In: Koj koj e v srednovekovna Balgarija, Sofia, 2012, p. 572].

**Павлов, П.** Теодор Арон. – В: Кой кой е в средновековна България, София, 2012, с. 644 [Pavlov, P. Teodor Aron. – In: Koj koj e v srednovekovna Balgarija, Sofia, 2012, p. 644].

**Успенский, Ф. И.** Очерки истории Трапезундской империи. Санкт-Петербург, 2003 [Uspenskiĭ, F. I. Ocherki istorii Trapezundskoj imperii. Sankt-Peterburg, 2003].

**Шандровская, В.** Неизвестные печати Аарона, магистра и дуки Иверии и Великой Армении, и проедра и дуки. – СГЭ, XXXVII, 1973, 60–64 [Shandrovskaja, V. Neizvestnie pečhati Aarona, magistra i duki Iverii i Velikoj Armenii, i proedra i duki. – SGE, XXXVII, 1973, 60–64].

**Bryer, A., D. Winfield.** The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos (DOS, XX), vol. 1. Washington, D.C., 1985.

**Cheyne, J.-C.** Aristocratic Anthroponymy in Byzantium. – In: The Byzantine Aristocracy and Its Military Functions, Aldershot, 2006, III, 1–30.

**Kazhdan, A. P.** Aaronios. – In: ODB, vol. 1, New York/Oxford, 1991, 1–2.

**Laurent, V.** La Prosopographie de l'empire byzantin. Plans et travaux. Appendice – La famille byzantine des Aaron et ses homonymes. – ÉO, 33, 1934, 385–395.

**McGeer, E., J. Nesbitt, N. Oikonomides.** Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, vol. 4 – The East. Washington, D.C., 2001.

**Millet, G.** Inscriptions byzantines de Trébizonde. – BCH, 20, 1896, 496–501.

**Rosenqvist, J. O.** Byzantine Trebizond: A Provincial Literary Landscape. – In: Byzantino-Nordica 2004: Papers Presented at the International Symposium of Byzantine Studies Held on 7-11 May 2004 in Tartu, Estonia, Tartu, 2005, 29–51.

**Schlumberger, G.** L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle, III partie. Paris, 1905.

**Talbot, A.-M.** Alexios II Komnenos, emperor of Trebizond. – In: ODB, vol. 1, New York/Oxford, 1991, p. 64.

**Vryonis Jr., S.** The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. Berkeley, 1971.

**Zacos, G., J. W. Nesbitt.** Byzantine Lead Seals, vol. 2. Bern, 1984.

## СПИСЪКНА СЪКРАЩЕНИЯТА

СГЭ – Сообщения Государственного Эрмитажа

BCH – Bulletin de correspondance hellénique

DOS – Dumbarton Oaks Studies

ÉO – Échos d'Orient

ODB – The Oxford Dictionary of Byzantium

PBW – Prosopography of the Byzantine Empire

PLP – Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit